

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΑ ΤΟΥ ΣΩΡΑΝΟΥ

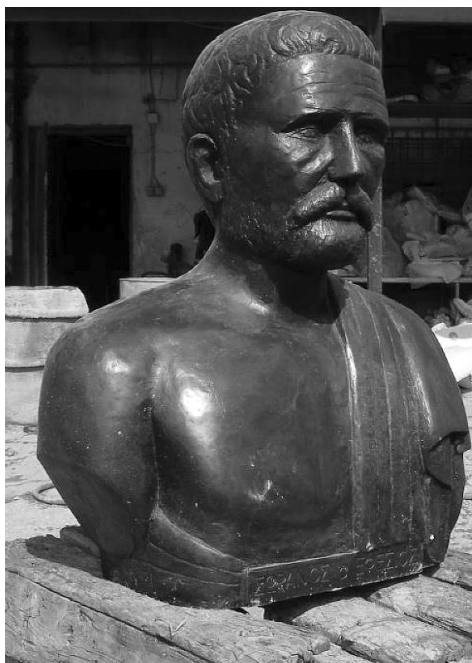
Δημήτριος Καραμπερόπουλος
Παιδίατρος, διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής

Ο Σωρανός ο Εφέσιος έζησε το πρώτο μισό του 2ου μ. Χ. αιώνας και άσκησε την ιατρική στην Αλεξάνδρεια και τη Ρώμη. Ήταν πολυγραφότατος, αλλά τα έργα του δυστυχώς απολέσθηκαν και τα γνωρίζουμε μόνο από μαρτυρίες άλλων. Το μοναδικό έργο, που σε μεγάλο ποσοστό έχει διασωθεί και το οποίο τον έκανε ονομαστό, φέρει τον τίτλο «*Γυναικείων*»¹, δηλ. Περί γυναικείων παθών, και είναι σε τέσσερα βιβλία. Το έργο αυτό του Σωρανού είχε μεγάλη επίδραση στους ιατρούς των μετέπειτα αιώνων γι' αυτό και θεωρείται ο ιδρυτής της Μαιευτικής και Γυναικολογίας.

Ενδιαφέρον έχει να τονισθεί ότι ο Σωρανός στην κλινική του εξέταση χρησιμοποιεί εκτός από την ψηλάφηση και την επίκουση, όπως για παράδειγμα στον μετεωρισμό της μήτρας «και για τον δια χειρός ραπισμόν ήχος τυμπανώδης», *Γυναικείων*, (Γ 31.2) και «μηδέ ήχον τυμπανώδη ή κλύδωνα γίνεσθαι κατά τον της χειρός ραπισμόν» *Γυναικείων* «Περί μύλης» (Γ 7.2). Επίσης εφαρμόζει την δακτυλική εξέταση του ορθού² στην φλεγμονή της μήτρας, *Γυναικείων* (Γ, 17), και την δακτυλική εξέταση του κόλπου στο «Περί μύλης», και «Περί παρεγκλίσεως και αποστροφής και αναδρομής μήτρας», *Γυναικείων* (Γ 36, Γ 50).

Προσθέτουμε ακόμη ότι ο Σωρανός για την αμηνόρροια παρατηρεί στο *Γυναικείων* (Α 23) ότι επισυμβαίνει σε εκείνες τις κοπέλες, που έχουν αορνωπό σώμα, σε περιπτώσεις εξαντλητικής εργασίας, μνημονεύοντας τις γυναίκες που προετοιμάζονται για αγώνες τραγουδιού, καθώς και μετά μία σοβαρή ασθένεια. Επί πλέον αναγράφει την ετυμολογική ερμηνεία ορισμένων ιατρικών όρων³: «μήτρα» ονομάσθηκε διότι «μήτηρ εστί πάντων των εξ αυτής γεννωμένων εμβρύων⁴, ή ότι τας εχούσας αυτήν μητέρας ποιεί ή ότι μέτρον έχει χρόνου προς κάθαρσιν και απότεξιν» (*Γυναικείων* Α 6). Για τον όρο «σύλληψις» παρατηρεί ότι «ωνόμασται από του συγκράτησις είναι του

σπέρματος» και για τον όρο «κύησις» σημειώνει ότι «καλείται παρά το κεύθησις είναι, ταυτ' έστιν απόκρυψις, το γαρ κεύθειν εστι το κρύπτειν και το εν τη μήτρα δε συνειλημμένον κρύπτεται», (*Γυναικείων* Α 43).

Η προτομή του Σωρανού στο εργαστήριο.

Παιδιατρικές οδηγίες πριν από τον Σωρανό έχουν καταγραφεί και σε προγενέστερα έργα, όπως σε βιβλία της Ιπποκρατικής Συλλογής, στα οποία διάσπαρτα απαντώνται τέτοιες οδηγίες, τις οποίες συγκεντρώσαμε και πρόσφατα δημοσιεύσαμε στο άρθρο με τίτλο «Το παιδί στην Ιπποκρατική Συλλογή»⁵. Επίσης στο πολύτομο έργο του Γαληνού υπάρχουν διάσπαρτα αναφορές για το παιδί⁶. Όμως ο Σωρανός στο έργο του δίνει συγκεντρωμένα και συστηματικά λεπτομερείς οδηγίες για την υγιεινή και τη διατροφή του βρέφους καθώς επίσης και για μερικές ασθένειες της βρεφικής ηλικίας.

Σημειώνουμε ότι παρόμοιες λεπτομερείς παιδιατρικές οδηγίες για τη φροντίδα του νεογέννητου και του βρέφους απαντώνται μετά πολλούς αιώνες στο προεπαναστατικό περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*⁷ γραμμένες από τον ιατρό Πέτρο Ηπήτη, (1795-1861).

Τα Παιδιατρικά κείμενα του Σωρανού, με το γενικό τίτλο «**Περί της του βρέφους επιμελείας**», το οποίο είναι συνέχεια από εκείνα που έχει γράψει προηγουμένως για τον τοκετό και την περιποίηση της λεχώνας, περιέχονται στο δεύτερο βιβλίο του έργου του *Γυναικείων* Β 9-48.

Το πρώτο κεφάλαιο φέρει τον τίτλο «**Πως γνωρίζεται το προς ανατροφήν επιτήδειον**», δηλ. πώς αναγνωρίζουμε το βρέφος, το οποίο αξίζει να αναθρέψουμε. Ο Σωρανός καταγράφει μερικούς κανόνες-οδηγίες, που θα βοηθήσουν ιδιαίτερα τις μαίες να εκτιμήσουν την κατάσταση του νεογέννητου. Η μαία θα δει πρώτα το φύλο του νεογέννητου αν είναι αγόρι ή κορίτσι και στη συνέχεια θα κρίνει την φυσική κατάσταση του νεογέννητου «*το ευφρές*»,

όπως το αποκαλεί, από την κατάσταση της εγκυμοσύνης και τη διάρκειά της, τονίζοντας ότι οι ασθένειες της μητέρας βλάπτουν το έμβρυο, αν γεννήθηκε στο κατάλληλο χρονικό όριο, ένατο μήνα ή αργότερα ή τον έβδομο μήνα. Μετά θα ελέγξει αν κλαίει «μετά τόνου του προσήκοντος», ή δεν κλαίει ή κλαίει ασυνήθιστα, αν είναι άρτιμελές με υγιή όργανα αισθήσεων και με ελεύθερα τα ανοίγματα των ώτων, της ρινός, του φάρυγγος, της ουρήθρας και του πρωκτού. Μετά θα εξετάσει τις κινήσεις των άκρων και τις αρθρώσεις, την εμφάνιση και την ευαισθησία του δέρματος. Και ο Σωρανός καταλήγει με την παρατήρηση ότι αν οι διαπιστώσεις από τον έλεγχο είναι αντίθετες με τα λεχθέντα τότε το βρέφος δεν είναι κατάλληλο να ανατραφεί.

Οι παρατηρήσεις αυτές του Σωρανού για την επιβίωση του νεογέννητου συγκρίθηκαν με εκείνες της αναισθησιολόγου Virginia Apgar σε σχετικό άρθρο με τίτλο «*Apgar score and Soranus of Ephesus*»⁸. Εκ των πέντε κριτηρίων, εκτός εκείνου των καρδιακών κύπων, τα τέσσερα βρίσκονται χονδρικά στις οδηγίες του Σωρανού, ο οποίος όμως προσθέτει τις δυσμορφίες του νεογνού, την ωριμότητά του νεογέννητου και την κατάσταση της εγκυμοσύνης, όπως φαίνονται στον παρακάτω πίνακα.

ASSESSING THE NEWBORN BABY, ACCORDING TO APGAR AND SORANUS

Scoring components	Virginia Apgar	Soranus of Ephesus
Respiratory effort	Absent, weak, strong	Immediate and vigorous crying (κλαυθμυρίζειν)
Reflex irritability	No response, grimace, crying	Proper sensitivity (ευαισθησία)
Muscle tone	Limp, flexion, active motion	Neither sluggish nor weak movements (κινήσεις)
Colour	Blue, blue and pink, pink	Due appearance (σχήματα)
Heart rate	Absent, below 100, over 100	-
Malformations	-	Perfect in all parts (ἄρτιον)
Maturity	-	Born at the due time (ὀφείλων καιρός)
Pregnancy	-	In good health (ἀποκυήσασα ὑγιεινῶς)

Στο επόμενο κεφάλαιο με τίτλο «**Πως ομφαλοτομητέον**», ο Σωρανός δίνει οδηγίες για τον τρόπο της ομφαλοτομίας, που θα διενεργηθεί μετά τον τοκετό μόλις το νεογνό για λίγο ηρεμήσει. Η κοπή του ομφαλίου λώρου θα πρέπει να γίνει τέσσερα δάκτυλα μακριά από την κοιλιά του νεογνού. Μάλιστα εναντιώνεται στις διάφορες σχετικές προλήψεις για το υλικό που θα χρησιμοποιηθεί για την κοπή του λώρου και συνιστά να γίνεται με μικρή σμίλη. Επισημαίνει ότι θα πρέπει να δένεται ο λώρος σε δύο μέρη και στη συνέχεια να αποκόπτεται ο λώρος ενδιάμεσα στις δύο περιδέσεις για να αποφεύγεται η αιμορραγία. Μάλιστα στο κεφάλαιο αυτό ο Σωρανός σημειώνει ότι το αίμα, που διοχετεύεται από τη μητέρα στο βρέφος, περιέχει «*αίμα και πνεύμα*». Είναι η αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ιατρών, για το ιδιαίτερο στοιχείο του «πνεύματος», που ενυπάρχει στο αρτηριακό αίμα και το οποίο στα 1791 αποδείχθηκε από τον Λαβουαζιέ (A.L. Lavoisier, 1743-1794) ότι είναι το οξυγόνο⁹.

Στο κεφάλαιο «**Πως αποσμηκτέον**», πώς δηλαδή θα πρέπει να πλυθεί το νεογέννητο, ο Σωρανός μνημονεύει τη συνήθεια άλλων λαών, όπως για παράδειγμα των Γερμανών και Σκύθων, αλλά και μερικών από τους Έλληνες, που συνήθιζαν να βυθίζουν το νεογέννητο «εις ψυχρόν ύδωρ» για να σκληρυνθεί, «στερεοποιήσεως χάριν»¹⁰. Αν ωστόσο χλωμιάσει και πάθει σπασμούς τότε δεν αξίζει να το αναθρέψουν¹¹. Μάλιστα ο Σωρανός πολύ λογικά επισημαίνει ότι είναι αρκετή η δοκιμασία, που το νεογέννητο υφίσταται μετά την έξοδό του από το ζεστό περιβάλλον της μήτρας, και αμέσως εκτίθεται στον ψυχρό αέρα, με αποτέλεσμα να κλαίει, ώστε δεν θα πρέπει να το εκθέσουμε σε μια ακόμη δοκιμασία.

Συνιστά όπως στο δέρμα του νεογέννητου μετά τη γέννα πασπαλίζεται αλάτι, που θα είναι τριμμένο σαν άχνη, και μετά να σαπουνίζεται και να ξεπλένεται με χλιαρό νερό. Ήταν διαδεδομένη αντίληψη ότι με το αλάτι αφαιρούνται τα υγρά του δέρματος και κατ' αυτόν τον τρόπο γίνεται μία σύσφιξη γενικά του σώματος. Στη συνέχεια συνιστά τον καθαρισμό των ρωθώνων, του στόματος, των αυτιών. Ιδιαίτερα τονίζει ότι θα πρέπει να γίνει ενστάλαξη λαδιού στα μάτια για τον καθαρισμό τους, οδηγία που για πρώτη φορά έχει καταγραφεί. Επίσης ο Σωρανός συμβουλεύει όπως με το μικρό δάκτυλο, αφού έχει κοπεί το νύχι, γίνει δακτυλική εξέταση του πρωκτού για να εξέλθουν με ευκολία τα περιττώματα, που αποκαλούνται «μηκώνειον», όρος ο οποίος δόθηκε από την ομοιότητα του χρώ-

ματος του με τον χυμό της μήκωνος¹².

Ο Σωρανός στο κεφάλαιο «**Πως σπαργανωτέον**» περιγράφει διεξοδικά πως πρέπει να γίνεται μέχρι τις σαράντα ημέρες το σπαργάνωμα του βρέφους. Στο θέμα αυτό διατηρεί μία μέση γραμμή δίνοντας μεγάλη σημασία στην καλή λειτουργία του οργανισμού του βρέφους, ώστε να μην δημιουργούνται ερεθισμοί στο τρυφερό δέρμα του. Ακόμη επισημαίνει ότι τα χέρια του μωρού δυνατόν να τραυματίσουν τους οφθαλμούς του και γι' αυτό συνιστά να τα βάζουν στις φασκιές.

Στο κεφάλαιο «**Περί της του βρέφους κατακλίσεως**» δίνονται από τον Σωρανό λεπτομερείς οδηγίες για το στρώμα, στο οποίο θα ξαπλώσουν το νεογέννητο. Συνιστά το στρώμα να είναι μετρίου σκληρότητας και να έχει μία κοίλανση στο μέσον σα σωλήνα, όπως γράφει, για να μην υπάρχει περίπτωση το βρέφος να κυλήσει και να πέσει. Τα σκεπάσματα του να είναι πιο ζεστά και ανάλογα με την εποχή, να αερίζονται και να αλλάζονται τακτικά και αυτά ακόμη που τοποθετούνται από κάτω στο στρώμα. Το δωμάτιο όπου θα βρίσκεται το μωρό πρέπει να είναι καθαρό «*συμμέτρως θερμόν*», χωρίς μυρουδιές και χωρίς πολύ φως, να αερίζεται και να τοποθετούνται κουνουπιέρες, για να προφυλάσσεται από τα έντομα.

Ο Σωρανός στο κεφάλαιο «**Περί τροφής**» διατυπώνει την άποψη ότι το νεογέννητο δεν θα πρέπει να θηλάζει αμέσως μετά τον τοκετό, αλλά μετά τη δεύτερη ημέρα και τούτο διότι υποστήριζε ότι είναι ταλαιπωρημένο από τον τοκετό και ότι έχει αρκετή τροφή από την μητέρα του. Αντι για γάλα να του προσφέρουν νερόμελο, το οποίο θεωρούσε ότι θα βοηθούσε γενικότερα το νεογέννητο. Πίστευε ότι το πρωτόγαλα είναι κακής ποιότητας. Μάλιστα μέμφεται τους άλλους ιατρούς, τους οποίους και μνημονεύει, διότι υποχρέωναν τις μητέρες αμέσως μετά τη γέννα να προσφέρουν το γάλα στο νεογέννητο, και οι οποίοι υποστήριζαν ότι η φύση αμέσως μετά τον τοκετό δίνει γάλα στη μητέρα για να έχει τροφή το νεογέννητο.

Συνιστά το βρέφος να τρέφεται με το μητρικό γάλα, το οποίο είναι οικειότερο και επί πλέον τονίζει ότι με το θήλασμα αυξάνεται η στοργικότητα των μητέρων, «*προς τα γεννηθέντα συμπαθέστεραι μάλλον αι μητέρες γίνονται*», επισημαίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την συναισθηματική σύνδεση της μητέρας με το νεογέννητο. Μάλιστα ο Σωρανός τονίζει ότι το νεογέννητο όπως τρέφονταν από τη μητέρα του προ του τοκετού, που βρίσκονταν στην κοιλία της, έτσι πρέπει να τρέφεται και μετά τον τοκετό.

Αν η μητέρα λόγω αδυναμίας δεν είναι σε θέση να θηλάσει το νεογέννητο τότε θα πρέπει να το θηλάσει η τροφός, (παραμάννα), για την οποία, καταχωρίζει σχετικό κεφάλαιο με τίτλο «**Περί εκλογής τροφού**». Σε αυτό παραθέτει τα στοιχεία της καλής τροφού, της ηλικίας, της σωματικής και ψυχικής υγείας. Οι οδηγίες αυτές διατηρήθηκαν στα παιδιατρικά κείμενα μέχρι και πρόσφατα, πριν από την χρησιμοποίηση των βιομηχανοποιημένων γαλάτων¹³. Ενδεικτικά αναφέρουμε μία οδηγία του Σωρανού, ο οποίος συνιστά όπως η τροφός απέχει της αφροδισίου απολαύσεως, επεξηγώντας ότι η «φιλοστοργία» προς το βρέφος μειώνεται, αλλοιώνεται το γάλα και ότι εμφανίζεται η εμμηνορρουσία και η σύλληψη, απόψεις τις οποίες μνημονεύει και ο Γαληνός¹⁴.

Σχετικά με το γάλα της μητέρας αν είναι καλό για το βρέφος αφιερώνεται ιδιαίτερο κεφάλαιο με τίτλο «**Περί δοκιμασίας γάλακτος**». Γενικά ο Σωρανός τονίζει ότι από τη φύση του το γάλα είναι καλό, αλλά όμως μεταβάλλεται από τη κακή διατροφή. Επίσης παρατηρεί ότι εάν το βρέφος είναι καλά αναπτυγμένο και με ευεξία τότε το γάλα είναι καλό. Εάν όμως το μωρό δεν αναπτύσσεται καλά και είναι καχεκτικό, τότε θα πρέπει να εξετασθεί εάν υπάρχει κάποια παθολογική κατάσταση και να μην αποδοθεί στην ακαταλληλότητα του γάλακτος. Γίνεται διεξοδικά αναφορά στις ιδιότητες του γάλακτος, το χρώμα, την οσμή, τη σύσταση καθώς και στον τρόπο εξέτασής του.

Οδηγίες για τη διατροφή και τον τρόπο ζωής της θηλάζουσας δίνονται στο κεφάλαιο «**Πως διαιτητέον την τροφόν**». Σημειώνουμε ότι με τον όρο «δίαιτα»¹⁵ οι αρχαίοι Έλληνες ιατροί δεν αναφέρονταν μόνο στη διατροφή, αλλά γενικότερα στη φροντίδα του σώματος και του πνεύματος, στον τρόπο ζωής και συμπεριφοράς. Σχετικά με το περιεχόμενο του όρου «δίαιτα» ο Γαληνός χαρακτηριστικά σημειώνει, «λέγω δε δίαιταν ου την εν τοις εσθιομένοις τε και πινομένοις μόνον, αλλά και πάσι τοις άλλοις, οίον αργίαις, γυμνασίαις, λουτροίς, αφροδισίαις, ύπνοις, αγρυπνίαις, άπασί τε ταις οπωσούν γενομένοις κατά τα των ανθρώπων σώματα, άπερ και ενί ονόματι έθος αντώ επιτηδεύματα καλείν»¹⁶.

Ο Σωρανός συνιστά στη θηλάζουσα να αποφεύγει στη διατροφή της τα πράσα, κρεμμύδια, σκόρδα, παστά, ρεπάνια, όσπρια και τα διατηρημένα (ταριχευτά, όπως τα ονομάζει, διότι αυτά επηρεάζουν τη σύσταση του γάλακτος). Επίσης απαγορεύει ιδιαίτερα τις σάλτσες και τα καρυκεύματα, τα

οποία προκαλούν δυσπεψία και δηλητηριάζουν το γάλα. Από τα κρέατα συνιστά το κρέας του εριφιού, λαγού, ζαρκαδιού και το χοιρινό. Η θηλάζουσα να πίνει για σαράντα ημέρες νερό και στη συνέχεια δυνατόν κάθε δύο τρεις ημέρες να πίνει οινόμελο και αργότερα λίγο λευκό οίνο. Γενικά τονίζει ότι στόχος θα είναι μια σύμμετρη διατροφή έχοντας κατά νουν ότι οι ιδιότητες των τροφών τις οποίες χρησιμοποιεί η θηλάζουσα περνούν στο γάλα.

Μάλιστα ο Σωρανός προτείνει στη θηλάζουσα ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα διατροφής για την πρώτη εβδομάδα, τη δεύτερα, την τρίτη εβδομάδα, ενώ αργότερα επισημαίνει ότι μπορεί να έχει ποικιλία στη διατροφή της. Με έμφαση τονίζει ότι θα πρέπει να αποφεύγεται ο οίνος, αναγράφοντας μάλιστα τις επιπτώσεις, που έχει στο σώμα και στην ψυχή της θηλάζουσας με επακόλουθο την αλλοίωση του γάλακτος. Επίσης δυνατόν η θηλάζουσα να περιπίπτει σε βαθύ ύπνο και να μην φροντίζει το βρέφος και επί πλέον ο οίνος μεταφέρεται στο γάλα με αποτέλεσμα να έχει επίδραση στο μωρό, προσθέτοντας ότι *«δια τούτο νωθρά και καρώδη, ποτέ δε έντρομα και απόπληκτα και σπασμώδη τα τρεφόμενα γίνονται βρέφη»*, επισημαίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το κοινωνικό πρόβλημα του αλκοολισμού της εποχής του στη Ρώμη, που είχε επίπτωση και στα βρέφη.

Ακόμη ο Σωρανός για τις τροφούς ή παραμάνες δίνει τις παρακάτω οδηγίες, που κατά αναλογία ισχύουν σε μεγάλο βαθμό και για τις γυναίκες, οι οποίες φροντίζουν τα βρέφη στη σημερινή μας εποχή. Τονίζει ότι η γυναίκα, που θα περιποιείται το βρέφος, εκτός από τη σωματική υγεία θα πρέπει να είναι σώφρων, να απέχει από ακολασίες, να είναι ευαίσθητη και στοργική και να προσφέρει τις φροντίδες της αφοπλιστικά. Να έχει ήπιο χαρακτήρα, διότι οι ευερέθιστες νευριάζουν και επειδή δεν μπορούν να σταματήσουν το κλάμα του μωρού τα πετάνε από τα χέρια τους ή τα ταρακουνάνε επικίνδυνα. Να μην είναι δεισιδαίμων και θρησκοκόληπτη για να μην θέσει σε κίνδυνο το μωρό. Να αγαπάει την καθαριότητα και να το αλλάζει συχνά, ώστε το μωρό να είναι καθαρό και να μην μένει ξάγρυπνο από τα τσουξίματα ή να παθαίνει διάφορες πληγές, παρατριμματα. Ακόμη ο Σωρανός τονίζει ότι καλό είναι η τροφός να είναι Ελληνίδα, για να εθιστεί το βρέφος στην καλύτερη από όλες τις γλώσσες, δίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο σημασία στην γλωσσική επικοινωνία του βρέφους για την ψυχοπνευματική του ανάπτυξη.

Στις περιπτώσεις στις οποίες θα συμβεί στη θηλάζουσα μείωση του γά-

λακτος, ο Σωρανός συνιστά να εξετασθεί πρώτα αν υπάρχει κάποια ασθένεια, η οποία θα πρέπει να θεραπευθεί για να αρχίσει πάλι η λειτουργία του θηλασμού. Ενδιαφέρον όμως έχει το γεγονός ότι ο Σωρανός επισημαίνει πως, εκτός από τα σωματικά αίτια της μείωσης του γάλακτος στη θηλάζουσα, υπάρχουν και τα ψυχολογικά αίτια, τα οποία μπορούν να επιφέρουν μείωση του γάλακτος. Στις περιπτώσεις αυτές ο Σωρανός συνιστά όπως η θηλάζουσα βοηθηθεί με χαλαρωτικές ασκήσεις, περιπάτους, εντριβές με κρατήμα της αναπνοής και με μαλακές εντριβές στους μαστούς. Ακόμη συμβουλεύει όπως η θηλάζουσα κάνει φωνητικές ασκήσεις, λουτρό, να τρώει εύγεστα φαγητά, να διασκεδάζει, «τη διαχύσει της ψυχής», όπως γράφει, και να γυμνάζεται εφ' όσον μπορεί. Και όλα αυτά, που θα κάνει η θηλάζουσα, θα επιφέρουν μία αναζωογόνηση σε όλο το σώμα της και κατ' ακολουθία στους μαστούς της. Πάρα πολύ σωστή παρέμβαση του Σωρανού διότι στη λειτουργία παραγωγής του γάλακτος κατά το θηλασμό συμμετέχουν και ψυχολογικοί παράγοντες τους οποίους θα πρέπει να γνωρίζουν οι γιατροί και οι μαίες, για να βοηθηθεί η θηλάζουσα και να διατηρηθεί κατ' αυτόν τον τρόπο ο θηλασμός και η διατροφή του βρέφους. Μάλιστα ο Σωρανός με έμφαση τονίζει ότι παρά τη μείωση του γάλακτος θα πρέπει να συνεχίζεται ο θηλασμός, διότι το ερέθισμα του θηλασμού φέρνει σιγά-σιγά περισσότερο γάλα.

Στο κεφάλαιο «**Πως δει και πότε διδόναι τον μαστόν**» δίνει λεπτομερείς οδηγίες για τον τρόπο και τον χρόνο του θηλασμού. Με έμφαση τονίζει ότι επιβλαβές δεν είναι μόνο να λαμβάνει τροφή ένα ταραγμένο σώμα, αλλά και το να παίρνει τροφή από ταραγμένο σώμα, «*Ου γαρ τεταραγμένω τω σώματι μόνον επιβλαβές λαμβάνειν την τροφήν, αλλά και από τεταραγμένου σώματος τροφή βλάπτει*», (*Γυναικείων Β 36*). Η θηλάζουσα, συνιστά ο Σωρανός, πρέπει να είναι καθιστή και να έχει το μωρό στο στήθος της πλαγιστά ελαφρώς ανάρροπο, και να είναι ελαφρά σκυμμένη προς τα εμπρός και να μην είναι ξαπλωμένη, διότι τότε το βρέφος δύσκολα καταπίνει και άλλοτε βγάζει αυτό που πίνει, που μερικές φορές μπορεί να γίνει αιτία πνιγμού. Μάλιστα προτείνει όπως η θηλάζουσα στην αρχή του θηλασμού πιέξει τον μαστό της να βγάλει λίγο γάλα ώστε το βρέφος να μην ταλαιπωρηθεί. Αφού θηλάσει το μωρό ας το κρατήσει για λίγο και μετά να το κοιμίσει στο κρεβάτι του, το οποίο θα έχει μία κλίση για να είναι πιο ψηλά το κεφάλι του. Επίσης η θηλάζουσα να μην το κοιμίζει στο κρεβάτι της, διότι υ-

πάρχει περίπτωση να το τραυματίσει ή να το πλακώσει, και καλλίτερα ας το έχει σε κούνια δίπλα της.

Σχετικά με το κλάμα του μωρού ο Σωρανός προτείνει να μην προσφέρει η θηλάζουσα το στήθος της να θηλάζει κάθε φορά που το μωρό κλαίει. Και εξηγεί ότι το κλάμα κάνει και καλό στο μωρό, διότι είναι μία φυσική άσκηση για την τόνωση των «αναπνευστικών οργάνων», όρος που καταγράφεται στην ιατρική ορολογία. Σχετικά με τη σημασία του κλάματος ο Αριστοτέλης στο έργο του «Πολιτικά» παρατηρούσε: *«τας δε διατάσεις των παιδων και τους κλαυθμούς ουκ ορθώς απαγορεύουσιν οι κωλύοντες εν τοις νόμοις. Συμφέρουσι γαρ προς αύξησιν. Γίγνεται γαρ τρόπον τινα γυμνασία τοις σώμασιν»*¹⁷.

Επιπροσθέτως ο Σωρανός προτείνει να εξετάζει κανείς και τις άλλες αιτίες που κάνουν το βρέφος να κλαίει, όπως το σφίξιμο ή πίεση από ακατάλληλη στάση, που μπορεί να προκαλέσει μελάνιασμα του ενός άκρου του μωρού, ή να κλαίει από τσούξιμο από τα περιπτώματα, ή από τσίμπημα εντόμου ή από κρύο ή ζέστη ή ακόμη όταν δεν μπορεί να αποβάλλει ένα σκληρό περιττώμα, ή να κλαίει από κάποια νόσο. Δίνει λεπτομερώς και τον τρόπο που διερεύνησης της κάθε μιας από τις πιθανές αυτές περιπτώσεις κλάματος.

Ακόμη και στην περίπτωση που το μωρό κλαίει μετά το θηλασμό τότε ο Σωρανός συνιστά όπως η θηλάζουσα το πάρει στην αγκαλιά της να το χαϊδέψει, να το γλυκομιλήσει, να το παρηγορήσει, χωρίς φωνές, θορύβους και απειλές, διότι, όπως σημειώνει, από τέτοιες καταστάσεις όταν τρομάξει το μωρό δυνατόν να προκληθούν σωματικές και ψυχικές βλάβες. *«αιτία παθών γίνεται ποτέ μεν σωματικών, ποτέ δε ψυχικών»*. Ο Σωρανός δίνει σημασία κατ' αυτόν τον τρόπο στην συναισθηματική επικοινωνία του μωρού με τη μητέρα ή την τροφό για την σωστή του ανάπτυξη.

Στο θέμα του λουτρού των βρεφών ο Σωρανός ακολουθεί μία μέση οδό, τις οποίες διατυπώνει στο κεφάλαιο **«Περί λουτρού και τρίψεως των βρεφών»**. Προτείνει να τα λούζουν μία φορά την ημέρα και όχι δύο και τρεις φορές διότι σε αυτήν την περίπτωση τα μωρά εξαντλούνται. Θα τα πλένουν πολλές φορές μόνον όταν λερώνονται και επίσης όταν έχουν εξανθήματα. Δίνει λεπτομερείς οδηγίες για τον τρόπο του λουτρού και των εντριβών. Τονίζει ότι η θερμοκρασία του νερού, που για τους ενήλικους είναι καλή, όμως για το βρέφος είναι πολύ ζεστό το νερό, διότι το σώμα του είναι πολύ τρυ-

φερό. Περιγράφει τις εντριβές όλων των μερών του σώματος και τις επαλείψεις, καθώς επίσης τις ασκήσεις στα άκρα του μωρού, πρακτικές που και σήμερα εφαρμόζουν οι γιαγιάδες στα βρέφη μετά το λούσιμο τους.

Στο κεφάλαιο **«Περί της του ομφαλού αποπτώσεως»** συνιστά να θεραπεύεται η πληγή, που απομένει μετά την απόπτωση του κολοβώματος του ομφαλίου λώρου. Δίνει την πληροφορία ότι εκτός των άλλων χρησιμοποιούσαν στην πληγή και μόλυβδο, στοιχείο που δείχνει την συχνή χρήση του μολύβδου, ο οποίος χρησιμοποιούνταν και στις επαλείψεις των εξανθημάτων ως λιθάργυρος, δηλ. υποξειδίου του μολύβδου ή ως στυπτηρία, ανθρακικός μόλυβδος.

Η ευρεία αυτή χρήση του μολύβδου στη Ρώμη ακόμη και στα μαγειρικά σκεύη είχε ως αποτέλεσμα την απορρόφησή του από το δέρμα και το πεπτικό σύστημα και κατ' αυτόν τον τρόπο τη χρόνια δηλητηρίαση με επίδραση στο νευρικό σύστημα, κατάσταση που θεωρήθηκε ως ένας από τους παράγοντες της βαθμιαίας παρακμής της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Ο Σωρανός μας δίνει πληροφορίες για τη ραχίτιδα στο κεφάλαιο **«Πώς δει καθίζειν και περιπάτησιν ασκείν»** και είναι η πρώτη σχετική αναφορά για αυτήν¹⁸. Συγκεκριμένα γράφει ότι τα βρέφη κατά την προσπάθειά τους να καθίσουν και να σταθούν στα πόδια τους παρουσιάζουν κύρτωση της ράχης τους και παραμορφώνονται τα σκέλη τους στους μηρούς. Μάλιστα σημειώνει ότι αυτή η κατάσταση παρατηρείται περισσότερο στην Ρώμη, μνημονεύοντας και την ερμηνεία που δίνουν άλλοι συγγραφείς, ότι οφείλεται στα υπόγεια ψυχρά ύδατα της πόλης ή *«δια τας συχνάς των γυναικών συνουσίας ή δια το μετά μέθην ταις συμπλοκαίς χρήσθαι»*. Ο Σωρανός προσπαθεί να εξηγήσει την παθολογική αυτή κατάσταση της ραχίτιδος υποστηρίζοντας ότι οφείλεται στο γεγονός ότι οι γυναίκες στη Ρώμη δεν διαθέτουν τόση στοργή, όση έχει ανάγκη το παιδί, όπως πράττουν οι καθαρώς Ελληνίδες.

Ο Σωρανός στο κεφάλαιο **«Πότε και πώς απογαλακτιστέον το βρέφος»** καθόρισε ορισμένους κανόνες για τον απογαλακτισμό του βρέφους. Συνιστά μέχρι τον έκτο μήνα να τρέφεται μόνο με γάλα και μετά να αρχίσουν να του δίνουν δημητριακά. Μάλιστα σημειώνει ότι όσες δίνουν πιο νωρίς τα δημητριακά το κάνουν γιατί βαρυνγκωμούν με τον θηλασμό. Μετέπειτα να δοθεί ρόφημα από πλιγούρι και μελάτο αυγό. Αποδοκιμάζει να δίνονται ψωμιά με παπαρούνα, σουσάμι και μπαχαρικά διότι όλα αυτά είναι δύσπεπτα. Με την ανάπτυξη της οδοντοφυΐας σταδιακά θα αυξάνεται η ποσότητα των

άλλων τροφών και θα μειώνεται ο θηλασμός και κατ' αυτόν τον τρόπο με την προοδευτική μείωσή του θα σταματήσει το γάλα της θηλάζουσας. Αντιτίθεται στην πρακτική να αλείφουν στις ρόγες του στήθους πικρές και δυσώδεις ουσίες με σκοπό την διακοπή του θηλασμού.

Στη συνέχεια (*Γυναικείων Β 49-57*) ο Σωρανός κάνει αναφορά στην οδοντοφυΐα και σε μερικές παιδικές ασθένειες, «Περί φλεγμονής παρισθμίων», «Περί αφθης» σημειώνοντας ότι η άφθα είναι ένα έλκος επιφανειακό στη στοματική κοιλότητα, «Περί εξανθημάτων και οδαξησμών (=κνησμών)», «Περί ρωχμού και βηχός», δηλ. περί αναπνευστικού ρόγχου και βήχα, «Περί σειριάσεως» δηλ. περί ηλιάσεως και περί διαρροίας.

Συνοπτικά δόθηκε μία εικόνα των λεπτομερών οδηγιών για το βρέφος, τις οποίες ο Σωρανός ο Εφέσιος έχει καταγράψει στο βιβλίο του *Γυναικείων Β'* και για τις οποίες θα πρέπει να θεωρείται ως «Πατέρας της Παιδιατρικής».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

1. Κριτική έκδοση του έργου του Σωρανού έγινε από τον Johannes Iberg στη σειρά Corpus Medicorum Graecorum, vol. IV, Λειψία και Βερολίνο 1927. Μεταφράστηκε στα αγγλικά από τον Omsei Temkin, Soranu's Gynecology, The John Hopkins Press, Baltimore, 1956, και επανεκδόθηκε το 1991. Κυκλοφορεί επίσης από τις εκδόσεις "Κάκτος" με αντίστοιχη απόδοση στα νεοελληνικά στη σειρά «Αρχαία Ελληνική Γραμματεία "Οι Έλληνες"», τόμοι δύο, αρ. 237 και 238, Αθήνα 1996.
2. Την δακτυλική εξέταση του ορθού χρησιμοποιεί και ο Γαληνός στην περίπτωση παρουσίας λίθου στην ουροδόχο κύστη, «λίθον εν κύστει όντα, σημειούται με ακριβέστατα οι δάκτυλοι καθιέμενοι εις το απευθυσμένον επί της έδρας, ώστε επικάμπτεσθαι τον λιχανόν δάκτυλον επι τον μέσον τοις άκροις και επί το έμπροσθεν επί την κύστιν, ένθα και εντυγχάνουσι τω λίθω εμπλέοντι και αναφέρουσιν αυτόν εις τον τράχηλον της κύστεως», Γαληνού, *Εισαγωγή ή ιατρός*, G.C. Kuehn, τόμ. 14, Λειψία 1827, σ. 749.
3. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ετυμολογική ερμηνεία της αρχαία ελληνική ορολογίας (σύμφωνα με αρχαία κείμενα)», στον *Τιμητικό Τόμο του ομ. καθηγητού φιλοσοφίας Βασ. Κύρκου*, Αθήνα 2009, (υπό εκτύπωση).
4. Ομοίως και ο Γαληνός, *Οροι ιατρικοί*, G.C. Kühn, τόμ. XIX, σ. 362, γράφει «μήτρα μεν λέγεται δια το είναι μητέρα πάντων των βρεφών».
5. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Αναφορές για το παιδί στην Ιπποκρατική Συλλογή», *Δελτίο Α' Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών*, τόμ. 55, 2008, σσ. 387-395.
6. Βλ. Παναγιώτη Πούλου, *Η Παιδιατρική στο Γαληνό*, Διατριβή για διδακτορία, Αε Παιδιατρική Κλινική Πανεπιστημίου Αθηνών, Διευθυντής Καθηγητής Γεώργιος Χρούσος, Αθήνα 2005, και κ. Ι. Τσουκαλά, *Παιδοκομία και νεογνολογία στην αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο*, συνεργασία-επιμέλεια Νικόλαος Τ. Νικολάϊδης, Ευφροσύνη Α. Τσεκούρα, Χανιά-Θεσσαλονίκη, 2006.

7. Πέτρος Ηπίτης, «Φυσική ανατροφή των παιδων», *Ερμής ο Λόγιος*, 1816, σσ. 279-291, και 1817, σσ. 533-547, 569-578. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Οδηγίες περί θηλασμού στον "Ερμή το Λόγιο" του 1816 και 1817», Δελτίο «Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών, τόμ. 44, 1997, σσ. 209-213 και του ίδιου *Ιατρική ευρωπαϊκή γνώση στον ελληνικό χώρο 1745-1821*, Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιατρικής αρ. 1, Αθήνα 2003, σσ. 180-181.
8. Εμμ. Γαλανάκης, «Argar score and Soranus of Ephesus», *Lancet*, τόμ. 352, 1998, σσ. 2012-2013. Παρόμοιες επισημάνσεις έγιναν και από τον Γιάννη Τσουκαλά στο πολυσέλιδο έργο του «*Παιδοκομία και νεογνολογία στην αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο*», 2006, σ. 215.
9. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ιατρική ευρωπαϊκή γνώση στον ελληνικό χώρο 1745-1821*, Αθήνα 2003, σ. 231.
10. Την πρακτική αυτή την μνημονεύει και ο Αριστοτέλης στο έργο του *Πολιτικά* Ζ 1336α.
11. Τις ίδιες απόψεις με τον Σωρανό μνημονεύει και ο Γαληνός, *Υγιεινών, Λόγος Α.*, G.C.Kühn, *Απαντα Γαληνού*, τόμ. IV, Λειψία 1825, (2001), σσ. 51-52.
12. Το "μηκόνειο" μνημονεύει ο Αριστοτέλης, *Περί ζώων ιστορίαι*, Βιβλίον Η, 9, 587α 31. Πρβλ. Ι. Τσουκαλά, *Παιδοκομία και νεογνολογία στην αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο*, 2006, σ. 226.
13. Ενδεικτικά για παράδειγμα μνημονεύουμε το βιβλίο του Νικολάου Ι. Σπυρόπουλου, *Βρεφοκομική*, Αθήνα, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία., 1951, στο οποίο αναγράφονται οι οδηγίες για την εκλογή της τροφού ή παραμάνας.
14. «Αφροδισίων τε παντάπασιν απέχεσθαι κελεύω τας θηλαζούσας παιδιά γυναίκας», Γαληνού, *Υγιεινών*, Λόγος Α, G.C.Kuhn, IV, σ. 46.
15. «Με τη λέξη "δίαιτα" δηλωνόταν στη γλώσσα των αρχαίων Ελλήνων αυτό που εμείς δηλώνουμε με την έκφραση "τρόπος ζωής": στη "δίαιτα" περιλαμβανόταν επομένως γενικά ό,τι σχετίζεται με τη διατροφή, την ενδυμασία, την κατοικία», Δ. Λυπουρλής, *Ιπποκράτης Ι*, Θεσσαλονίκη, 2000, σ. 244. Η ίδια θεώρηση υπήρχε για την «δίαιτα» και κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπως ενδεικτικά μνημονεύεται ο ιατρός Κων. Μιχαήλ και βιβλίο του με τίτλο *Διαιτητική*, Βιέννη 1794.
16. Γαληνού, *Εις το Ιπποκράτους Περί χυμών Υπόμνημα Γ'*, G.C.Kühn, τόμ. 16, Λειψία 1828, σσ. 424-425. Παρόμοια ο Γαληνός γράφει στο έργο του *Υγιεινών ΣΤ'*, G.C.Kuhn, τόμ. 6, σ.404. Μάλιστα στο *Υγιεινών Α'*, τόμ. 6, σ. 32, αφοριστικά επισημαίνει ότι «της χρηστής διαίτης ήθη χρηστά παρασκευαζούσης».
17. Βλ. Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Ζ, 1336α
18. Στον Πλάτωνα, *Νόμοι*, Βιβλίο VII, 789 E, υπάρχουν ενδείξεις ότι η ραχίτιδα ήταν και τότε γνωστή. Βλ. και Temkin, Owsei, *Soranus Gynecology*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1956, (1991), Introduction, σ. XL.
19. Ο όρος «σειρίασις» χρησιμοποιείται σε άρθρο στο περιοδικό *Ιπποκράτης*, τόμ. 1, 1862, σσ. 11-112, μνημονεύοντας και τους αντίστοιχους ευρωπαϊκούς όρους «insolatio, coup de soleil, sunstroke, Sonnen stich».